

machart

Petr Gruber

Zemřít dvakrát

Dva osudy, na dvou frontách, jedna rodina

Militavi non sine Gloria.

Já neválčil jsem bez slávy.

Horatius

Památce obětem své doby.

PŘEDMLUVA

Odcházeli za lepším životem. V roce 1929 se v celém světě začala projevovat krize, která ovlivnila životy milionů lidí a položila základy k růstu extrémního nacionalismu a fašismu. To však ještě nikdo tehdy nevnímal. Lidé se snažili přežít a zabezpečit své rodiny. I v tehdejším Československu se situace vyvíjela podobně. Také zde byla armáda nezaměstnaných a zoufalých lidí, také zde vznikaly fašistické organizace a společnost se radikalizovala. Demokracie snášela tyto rány velmi těžce a lidé přestávali věřit v lepší budoucnost. Proto jich spousta mířila do zahraničí v Evropě i do zámoří za vidinou lepší budoucnosti. Mnohým se opravdu podařilo se uchytit a zlepšit svou životní situaci. Mnohým nikoliv. Všechny však dohnala po další dekádě jiná světová katastrofa. Válka. Nikdo se jí nevyhnul a přímo, či nepřímo se jí zúčastnil.

Kniha, kterou jste dostali do rukou, je příběhem mladého muže, který z malé vesnice Moravského Slovácka odešel také za lepším životem. Ani jeho neminula vojenská služba se všemi následky. Zaznamenané životní milníky jsou konfrontovány s osudem chlapce z tehdejší Podkarpatské Rusi až k jejich setkání po 2. světové válce. Jejich příběhy jsou natolik fascinující, že si zaslouží pozornost, zvláště proto, že se v nich setkávají různé národnostní a etnické zvláštnosti. Jména některých účastníků byla na přání rodiny změněna. Popisované události jsou autentické a byly zpracovány na základě deníků, úředních údajů a vzpomínek hlavních postav a jejich příbuzných. Jsou upraveny do podoby, která čtenáři vyhovuje, i když popisuje dramatické a drastické události tak, jak je válka z pohledu účastníků přinášela.

Ponořte se nyní do víru dějin a připomeňte si hrdinství lidí i tragédii války, která všechny poznamenala.

Petr Gruber

PROLOG

Přítmí vinného sklípku ozařovala velká svíčka. Jedna ruka majitele držela skleničku a druhá koštýř. Z něj proudil pramínek červeného vína do skleničky. Když byla plná, pozvedl ji muž proti světlu svíčky. Pozoroval barvu vína a byl spokojen. Letos byla dobrá úroda. Červená barva mu však připomněla i dávnou minulost. Před mnoha lety také držel v ruce skleničku červeného vína. Ale to měl na sobě cizí uniformu, byl jeden z horkých dnů jara 1940 a v zákopu stála opřená puška. Jeho kamarádi mluvili česky i francouzsky a pot jim stékal po tvářích. Leželi na předprsni zákopu a pozorovali v dálce se rýsující linie nepřitele.

Majitel sklípku sebou trhl. Zaplašil tyto vzpomínky. Je to tak dávno. Proč si kazit chuť tohoto dobrého moravského vína myšlenkami na válku. Ve sklepě vedle něj stál další muž. Také držel skleničku, ve které se odleskovaly červené paprsky. Chvilí se díval na svého kamaráda, kterého poznal před mnoha lety na nějaké vzpomínkové akci. Od té doby se často potkávali, a stali se z nich dokonce příbuzní, když měly svatbu jejich děti. Věděl, na co myslí. Prožil podobný život, ale na jiných místech. Oba pozvedli své skleničky a tichým hlasem si sami pro sebe řekli: „Na zdraví kamarádi. Nebojovali jste nadarmo.“ A zhluboka se napili.

Kapitola první (1929)

TOŽ S PÁNEM BOHEM!

Lužice

Nad chalupami v Lužicích u Hodonína vycházelo slunce. Pomalu dopadaly jeho paprsky na krovy střech a na malé dvorky. Několik slepic se procházelo a hrabalo v zemi ve snaze najít nějakého červíka. Pes ležel znuďeně v otvoru do své boudy a pozoroval to hejno. Zřejmě si myslel, že by nebylo na škodu je prohnat, ale řetízek, na kterém byl uvázan, mu to nedovoloval. A tak jen zíral na ty boží tvory, kterým je nutno nahánět strach. Pojednou zvedl hlavu. Vrzly dveře od stavení a na dvůr vyšel statný mladík. Pes čekal, že mu nese nějaký pamlsek, protože miska už byla prázdná. Muž však nesl v rukou batoh. Za ním se objevil další mladík. Také měl zavazadlo. Zřejmě se někam chystali. Nebylo divu. Doba nepřála pracovním příležitostem a jih Moravy oplýval sice vinohrady, ale průmysl zde nijak velký nebyl. Odešlo již mnoho lidí i jejich kamarádů, a tak

se sami rozhodli zkusit štěstí v cizině. Dlouho vybírali, kam pojedou. Uvažovali o Americe, pak o Argentině a dokonce o Asii, ale nakonec se rozhodli pro Francii. Bylo to relativně blízko, byla tam silná komunita Čechoslováků a se svým řemeslem se mohli snadno uchytit. Třetí z bratrů, Vavřinec, už tam byl asi čtyři roky, proto spoléhali na určitou pomoc v začátcích. A tak si sbalili nejnnutnější věci a naplánovali odjezd na ještě poslední teplé dny začínajícího podzimu.

Na dvůr za nimi vyšli otec a matka. Ta měla slzy v očích. Přistoupila a každému ze synů udělala tři křížky na tvář. Otec, s fajfkou v koutku úst, pozoroval tu scénu. Snažil se, aby na něm žádný smutek vidět nebyl, ale také mu nebylo lehké u srdce. Kdoví, kdy se zase uvidí, a jestli se ještě vůbec uvidí. Když se s nimi matka rozloučila, přistoupil ke každému z nich a dal jim do ruky několik bankovek na cestu. „Nezapomeňte, odkud jste. Chovejte se jako chlapi a nedělejte nám ostudu,“ řekl tiše. Mladší z obou mužů, Jan, otce objal a trochu přerývaným hlasem zašeptal: „Nebojte se tatínku. Máme to na paměti a jakmile se nám začne dařit, dáme vědět.“ Druhý ze synů, František, neříkal nic. I jemu se však objevily slzy v očích. Ale tvářil se statečně. Také objal otce a poděkoval za peníze. Pak už oba vzali svá zavazadla a vydali se na cestu. Nej dřív se museli dostat do Brna, a pak rychlíkem do Prahy. Vyrazili proto na nádraží. Po pár minutách přisupěl v oblaku páry vlak od Přerova a po krátkém zastavení vyjel na další cestu. Chlapci se naposledy rozhlédli po okolí. Kdoví, kdy se vrátí. Cesta byla krátká a asi po dvaceti minutách vystupovali. V Břeclavi pak přestoupili do osobního vlaku do Brna. Usadili se ve vagonu a vytáhli malý šátek s kouskem uzeného masa a chleba. Vůně uzeného se roznesla

po vagonu a někteří spolucestující zavětřili. Naši dva mladíci se dívali z okna na ubíhající krajinu s políčky a vinohrady a ukusovali chléb s masem. Po chvilce zase zabalili zbytek do tlumoku a vytáhli mapu Francie. Stále ještě řešili, kam se přesně vydat. Do Paříže, nebo do některého z přístavů. Tam přece jenom mohla nastat varianta odjezdu z Evropy. Po chvilce vzrušeného dohadování ji zase schovali. Zvítězil přístav Le Havre. Bude tam jistě i víc příležitostí k práci. Za oknem se objevily dýmající komíny Brna. Metropole Moravy je vítala. Vlak zpomalil a vjížděl na hlavní nádraží. Přechody na výhybkách házely vagony sem a tam a oba chlapci vstali, aby se připravili na vystoupení. Na přestup měli jen pár minut. Rychlík do Prahy na nikoho nečeká. Vlak zastavil u nástupiště a oba se spěchem vyskočili ven. Uviděli nějakého zaměstnance železnic a ptali se na příslušný vlak. „Musíte jít na druhé nástupiště,“ odpověděl jim muž. Rozběhli se a cestou nechtěně vrazili do nějakého nóbl oblečeného pána. „No, no. Kam tak spěcháte?“ zavolal na ně. „My neradi,“ omlouval se v rychlosti Jan. A už uviděl dýmající lokomotivu, u které stála spousta lidí. To byl jejich rychlík. Hledali vůz, kam měli přidělena místa. Po chvilce jej našli a honem se usadili v kupé. Venku na peróně zapískal výpravčí na píšťalku a vlak se s trhnutím rozjel. Továrenské komíny a omšelé zdi závodů se začaly míhat za okny. Šedivé město jim dávalo sbohem. Zastavba pomalu řídla a vlak se dostával na volnou kolej. Začal zrychlovat a dým z komínu se valil podél oken vagónů. Vytáhli karty a začali na stolku hrát lízaný mariáš. V kupé s nimi zatím nikdo neseseděl, a tak mohli nahlas vyprávět a sdělovat si představy, jak budou ve Francii za pár let boháči. Vlak supěl námahou do kopců směrem na Českou Třebovou. Občas

projížděl některým ze spousty tunelů a celé kupé potemnělo. To pak hoši neviděli na karty. A tak vytáhli láhev vína a v klidu popíjeli. Po zdánlivě rychle uplynutém čase vlak zastavil v České Třebové. Bratři zvědavě vyhlédli oknem a hodnotili slečny na peróně. „Franto, opravdu chceš jet pryč? Tady není špatně. Třeba támhleta brunetka,“ zavtipkoval Jan. Jeho bratr se podíval tím směrem a věren své pověsti šviháka lakonicky odpověděl: „Tož, je hezká, ale takových ještě bude. Ve Francii se také určitě vyskytují podobné fešandy.“ Jan se usmál a pomyslel si, že ho bude muset trochu hlídat, aby se nespustil hned na začátku s první sukní. Oba si zase sedli a vlak se rozjel. Sbalili karty a Franta prohodil: „Tak co tam budeme dělat? Najdeme si něco od řemesla nebo se vrhneme na nějaké obchodování?“ „To se uvidí. Hlavně, abychom rychle něco vydělali. Nerad bych skončil někde pod dekou u eifelofky. To bych se pak nemohl vrátit domů bez ostudy,“ odpověděl Jan. Franta pokýval hlavou a usadil se pohodlněji do sedadla. Přikryl si hlavu kabátem a snažil se usnout. Šlo to lehce. V duchu se mu míhaly představy se vzpomínkami. Pak se rozplynuly a mladík spal jako zabítý. Jan ještě chvilku pozoroval krajinu, ale pak ho spánek také přemohl a také usnul.

Kapitola druhá (1929)

VELKÝ SVĚT

Praha, Le Havre

„P
raha, Wilsonovo nádraží,“ protrhl jejich podřimování procházející průvodčí, který svolával konečnou stanici. Cestující se podobně jako oni probouzeli a sundávali svá zavazadla. Jan i František zůstávali sedět, protože nikam nespěchali. Jejich rychlík na Paříž jel až další den, a tak se rozhodli si prohlédnout Prahu. Zavazadla si dali do úschovy a vyrazili do víru velkoměsta. Nikdo z nich ještě v Praze nebyl, a tak si trochu s vykulenýma očima prohlíželi domorodce a výkladní skříně. „Tady je tolik aut, že to u nás doma neprojde ani za měsíc.“ Procházeli Václavským náměstím dolů a směřovali ke staroměstskému orloji. Tam stály podobně zvědavé davy lidí a čekaly, až začnou procházet figury svatých apoštolů ve svých okencích. Naši dva cestovatelé na to hleděli s nefalšovaným zájmem a neskřývali nadšení. „Parádní práce,“ povzdechl si Jan. Franta pokýval hlavou na souhlas. Kohout nahoře odkokrhal konec představení a hoši se vydali na další prohlídku. Pomalu šli uličkami až k Vltavě. Otevřel se jim nádherný výhled na

Pražský hrad. Tam, kde sídlil jim blízký prezident Masaryk. Rodák z Hodonína, kterého většina národa milovala. Byli hrdí na to, že pocházel z jejich kraje, a často to zdůrazňovali. Přešli po Karlově mostě na Malou Stranu a stoupali do kopce, aby se dostali až ke Hradu. Tam byly také davy lidí. Prezidentská standarta vlála ve větru, což značilo, že je prezident v úřadu. Hoši v úctě v duchu smekli pomyslné čepice a okukovali nádvoří hradu. Postupně prošli nádvoří, až stáli před monumentální stavbou Svatovítské katedrály. Sahala až do nebe, nebo se jim to aspoň zdálo. Jejich srdce naplnila hrdost na um našich předků. Vešli do katedrály a smočili prsty ve svěcené vodě. Pokřizovali se a prohlíželi si nádhernou výzdobu, mozaiky v oknech a zlatem se skvící oltář. Když po hodině vyšli ven na nádvoří, jejich nadšení z toho co viděli, nebralo konce. Škoda, že musí odjet. Vydrželi by tady dlouho. Vydali se tedy na zpáteční cestu. Někde se musí najít. Jan si vzpomněl, že jim jednou strýc vyprávěl o restauraci U Fleků. Začali se tedy kolemjdoucích vyptávat, kudy vede cesta do toho vyhlášeného podniku. Bohužel, na koho se obrátili, nebyl z Prahy. Až dole u Karlova mostu narazili na chudě oblečeného muže, který radostně prohlásil, že je tam zavede, když mu koupí pivo. Chlapci souhlasili, a tak vyrazili svižným krokem k cíli, protože už je žízeň notně popoháněla. Asi po půlhodince dorazili k budově, nad kterou se skvěly velké hodiny a středověký letopočet. Muž, který je doprovázel se zastavil, teatrálně ukázal rukou nahoru a pyšně řekl: „Tak jsme tady hoši. Stánek pro všechny znalce piva.“ A pokynul, aby vešli dovnitř. Spokojeně si zamnul ruce a šel za nimi. Hospoda byla téměř plná. Němčina se mísila s češtinou a obsluha nestačila roznášet pivo. Našli si tři místa a posadili se. Chlapík přivo-

lal číšníka a ukázal prsty tři piva. Za chvíli jim přistála na stole. Hoši a jejich průvodce je uchopili a přitukli si. Pak už jen vychutnávali tu hořkosladkou chuť, která jim nyní přišla vhod. Jejich doprovod postavil sklenici na stůl, otřel si zarostlou tvář a zeptal se: „Kam máte namířeno chlapci?“ „Do Francie. Za bratrem,“ odpověděl František a dodal: „Má tam někde restauraci. U nás není žádná práce a nechtěli jsme být na obtíž rodičům.“ Muž se zasníl a povídal: „Také jsem chtěl do ciziny, ale mám rodinu a musím se o ně starat. V této době to není žádná legrace. O práci nezavadím, tak jsem rád aspoň za takové průvodcovské služby. Nemusím pak doma ujídat ze společného talíře, když mi to zaplatí někdo jiný, a dětem zbude víc.“ Chlapci hleděli překvapeně. Netušili, že i zde je těžké najít práci. To je jen utvrdilo v tom, aby odjeli. Dokud jsou svobodní a nemusí se starat o někoho jiného. Jan objednal ještě jednou a k tomu buřty. Každý snědl svoji porci, ale oba bratři dali ze svého ještě několik mincí muži. Bylo jim ho líto. Když dopili, rozloučili se a vydali se k nádraží. Už se stmívalo, a tak se museli postarat o nocleh. Vyzvedli si své batohy z úschovy a našli si v koutku haly místočko. Tam se schoulili a podřimovali. Vlak jim jede brzy ráno a nechtěli jej promeškat.

„Rychlík do Paříže odjede ze třetího nástupiště...“ ozývalo se z nádražního tlampače. Hoši hleděli chvíli bez hnutí, a pak si rychle uvědomili, že je to jejich vlak. Sebrali vše, co měli na zemi, a spěchali na nástupiště. Když spatřili vlak, trochu se zarazili. Teď už není cesty zpátky. A tenhle krok změnil jejich život. „Tak co? Jedeme?“ zeptal se František. „Jedeme,“ odpověděl Jan a nastoupil jako první do vlaku. František se ještě jednou podíval na prostory nádraží a pak s povzdechem

také nastoupil. Když se vlak rozjížděl, stál ještě u otevřených dveří a sledoval okolí. „No, snad děláme dobře,“ pomyslel si ještě a zabouchl dveře. Pak se posadil vedle Jana a trochu se, se smutkem v očích, díval z okna. Vlak je unášel vstříc novému životu.

Jan se probudil celý polámaný. Dlouhá cesta udělala své. Bratři po krátkém rozhovoru usnuli sice tvrdě, ale uprostřed noci byli trochu nešetrně vzbuzeni na československo-německé hranici. Po kontrole dokladů pokračovali dál do nitra Německa. Cestou snědli téměř všechen proviant, a tak uvítali další kontrolu na francouzských hranicích. Aspoň se mohli protáhnout a něco si koupit. Francouzské štěbetání ještě řádně nevnímali. Pár slovíček znali, ale to nebude stačit. Po návratu do kupé proto vytáhli slovník a začali šprtat. „To je hrozná řeč.“ prohodil Jan. „Hmm,“ zavrčel František. „Snad to pak v praxi bude lehčí. Z tohohle mám pocit, že jsem úplný trouba.“ Zavřeli slovník a jejich rozhovor se stočil na bratra Vavřince. Jak se mu asi daří? Pomůže jim? Ale protože oni mířili do Le Havru a on měl svoji kavárničku u Paříže, nepředpokládali, že by se nyní v brzké době potkali. I když v Paříži budou předsedat. Jak předpokládali, tak tomu i bylo. Neměli mnoho času se rozhlížet, ale museli co nejdříve najít nástupiště s dalším vlakem, který je dopraví do jejich cíle. Chvilku pobíhali zmateně po nádraží, ale pak narazili na muže, který je, když slyšel češtinu s moravským přízvukem, hned oslovil. „Hoši, co potřebujete? Mohu vám poradit?“ zahlaholil na ně. Oba dva se zarazili a pak vyhrkli: „Vlak do Le Havru! Odkud?“ „Musíte na čtvrté nástupiště. Tam stojí. Já jsem z Ostravy. Odkud vy?“ vychrlil na ně. Hoši mu překotně odpovídali: „Od Hodonína. Jedem za prací.“ „Tak hodně

štěstí. Držte se!“ volal na ně. Chlapci mu zamáváním odpovíděli a úprkem se vzdalovali. Přiběhli taktak. Vlak se rozjížděl. U posledních dveří stál průvodčí, a když je viděl, podával jim ruku. Honem mu dali zavazadla a naskočili. Dveře se zabouchly a Jan zahromoval: „Už mám toho cestování dost. To jsou galeje.“ Průvodčí se na ně podíval, a protože jim nerozuměl, chtěl vidět jízdenky. Ukázali je, a pak si už hledali místo, kam by se posadili. Místo bylo pouze na podlaze. Byli celí zmožení a krásy krajiny je už nezajímaly. Schoulili se a brzy zase usnuli. Po několika hodinách, zpestřených překračováním jejich těl ostatními cestujícími, vlak vjížděl do Le Havru. Drncání na výhybkách je probralo. Podívali se z okna. „Moře!“ vyhrkl František. I Jan byl z toho pohledu překvapený. Nikdy moře neviděl. Obdivovali lodě, které viděli, nedozírnou pláň vody a mraveniště lidí, kteří tam pracovali. „Snad se najde i něco pro nás,“ prohodil František. „Musí. Já zpátky nepojedu jako žebrák,“ odvětil Jan. Za nimi se začali řadit cestující k výstupu, a tak se i oni dva začali připravovat. Musí si najít práci a ubytování. Pak bude snad lépe. Vlak pomalu zastavoval a oni stáli na nástupišti, odkud se dostanou do velkého světa. Tak si to aspoň představovali.

Kapitola třetí (1929)

MALÝ SVĚT

Mukačevo

Přibližně v tu dobu se na okraji města v Podkarpat-
ské Rusi, v Mukačevu, v židovské čtvrti, batolil na
trávě před domem malý chlapec. Příroda se odívala
do podzimních barev, ale on měl oči jen pro štěně, které do-
vádělo spolu s ním. Malý míček udělaný z kousků hadříků
se kutálel po trávě a psík se jej pokusil chytit. Klučina jej za-
se zkoušel předhonit a uchopit míček dřív. Oba dva zápas-
níky sledovala starší dívka, zřejmě sestra mrněte. Smála se
a chvílemi házela míček oběma pro radost. Domy byly šedé
a smutné a kolem nich se procházely postavy oděné do typic-
kých židovských kaftanů, s pejzy okolo uší. V rukou držely
modlitební knížky a občas se zastavily, aby prohodily něko-
lik slov. Pak byli vidět i jiní, kteří patřili do tohoto ghetta,
ale jejich způsob života byl odlišný. Víra jim zůstávala stejná,
jenom jako obživu nezvolili náboženskou cestu, ale hledali
práci, aby uživilí své rodiny. Doba byla zlá, práce málo a ta,
která zbývala, mnohdy pro lidi s židovským původem urče-
na nebyla. I úřady si od této komunity držely odstup. Jako

už po celé věky. A tak se snažili, jak mohli. I za cenu překročení zákonů republiky. To však chlapec na trávníku ještě nevnímal. Až o mnoho let později pochopí, co to znamená být na okraji společnosti. Netušil také, jaká cesta ho přivede až k přátelství s mladíkem, který právě vystupoval z vlaku ve francouzském přístavu. Jejich životy však nebude řídit náhoda, ale rozhodnutí politiků a generálů.

Kapitola čtvrtá (1930–1935)

LÉTA PLYNOU RYCHLE

Francie, Mukačevo

To však poznají i naši dva hoši ve Francii. Zatím si sehnali práci v docích, našli si ubytování a život se jim zdál lepší. Pak však přišla další vlna propouštění vlivem krize a oni do ní spadli také. Po několika dnech marného shánění neměli na nájem a museli se vystěhovat. Co dělat? František oprášil nápad: „Odjedeme z Evropy.“ Janovi se to moc nelíbilo: „Kam?“ „Do Argentiny. Tam snad krize nedorazí. Je tam spousta volné půdy, kterou nikdo neobdělává. Brzy se uchytkáme, uvidíš.“ Janovi se nechtělo. „Musím si to rozmyslet,“ řekl pouze. Po několika dnech se František znovu ptal: „Tak jak jsi se rozhodl? Pojedeme?“ „Ne, já ne. Zůstanu tady a půjdu k Vavřincovi. Snad chvíli budu pracovat u něj,“ řekl s rozmyslem. František pokrčil rameny: „Jak myslíš. Ale kdyby se mně podařilo uchytit, budu na tebe čekat.“ Jan to chápal. Sebrali mezi sebou poslední zbylé peníze a František si chtěl koupit lodní lístek. Naštěstí se ukázalo,

že loď, která vyplouvá, nemá topiče, a tak se nechal najmout za cestu do Argentiny. Loučení na molu bylo smutné a slzy se leskly v očích obou hochů. „Napiš, že jsi dorazil. Adresu na Vavřince máš,“ kladl mu na srdce Jan. František kýval na souhlas a sliboval, že se hned ozve. Loď, na které měl odjet už byla připravena u mola. Nakládal se poslední materiál, a tak musel jít na své stanoviště. Naposledy se objali a pak už bylo vidět jen jeho statnou postavu, jak jde po malém můstku a mizí v obrovitém trupu lodi. Jan stál dlouho na molu. Díval se, jak loď opouští přístav a je stále menší, až na horizontu zbylo jen moře. Vzal své skromné zavazadlo a vydal se na nádraží. Jeho cesta teď povede zpět do Paříže. Pak do jednoho městečka, kde má nejstarší bratr svůj podnik. Tam přechká svízelnou situaci.

Po nudné a smutné cestě dorazil až na předměstí Paříže. Vavřinec už ho očekával a vydali se na cestu. Dlouho se neviděli, a tak bylo přivítání bouřlivé. Vavřinec nebyl žádným boháčem, ale žil si spokojeně. Hostů bylo stále dost a on si mohl něco našetřit. Řekl Janovi, že mu pomůže v začátcích, ale pak si musí najít nějakou práci, protože samotná hospůdka by je neuživila. Jan to samozřejmě věděl a souhlasil se vším. Byl rád, že může někde pracovat. Zpočátku roznášel hostům, ale pak se seznámil s jedním, který mu nabídl práci ve své malé továrničce. Že nevádí, že to není jeho řemeslo, on ho nechá zaučit. Jan souhlasil, a tak po krátkém čase začal pracovat a byl šťastný, že nemusí být na obtíž bratrovi a že má možnost se setkávat s lidmi, pilovat francouzštinu a být užitečný.

Měsíce a léta plynula a Jan se už choval jako rodilý Francouz. Měl spoustu přátel, ale nezapomínal, odkud přišel. Sledoval také, co se děje ve světě. Věděl, že v sousedním Němec-